

מציונות כערך וכדרך

ליאורה סלע¹

החברה כולה ולתועלת הכלל. חינוך למצוינות, הוגדר במשרד החינוך כמשימה לאומית, מערכתית, בית ספרית ואישית אשר קידומה מחייב שיתוף פעולה והדדיות בין הגורמים העוסקים בקידום המצוינות (זורמן ועמיתים, 2004). הצורך ביצירת סביבה ותנאים שיאפשרו לכל התלמידים לרכוש השכלה וערכים חשוב לקידום חוסנה המדעי והטכנולוגי של ישראל ולשיפור איכות חינו. מטרת אלה מעמידות את החינוך למצוינות כאחד האתגרים החינוכיים המרכזיים הניצבים כיום בפני מערכת החינוך והחברה בישראל. יישום החינוך למצוינות הלכה למעשה מעלה שאלות שונות, כגון: מהי מצוינות בחברה ובתרבות שבה אנו חיים? האם מצוינות זהה (או שונה) במשמעותה להצטיינות? האם בכל אדם טמונה היכולת להיות מצוין? האם יש סוגים שונים של מצוינות? מהו חינוך למצוינות? כיצד אפשר לטפח מצוינות במסגרת לימודי המדע והטכנולוגיה? ועוד.

שאלות אלה ואחרות עומדות במרכז הדיון של המאמרים והכתבות בגיליון הנוכחי של כתב העת אאוריקה.

בשל מרכזיותו של המושג מצוינות בגיליון זה ובשל אי הבהירות (והטשטוש) שקימת בין המושג מצוינות למושג הצטיינות, בחרנו להציג להלן הגדרות אחדות של אנשי חינוך והגות לשני מושגים אלה.

"מצוינות היא שם המשחק בבית משפחת צ'חנובר. זה מסוג הדברים שנחקקים בך לכל החיים".

פרופ' אהרון צ'חנובר, חתן פרס נובל לשנת 2004

"לכאורה יש סתירה בין פיתוח מצוינות לבין הקניית חינוך טוב לכולם. למעשה אין סתירה – המצוינות נותנת את האפשרות להגיע לרמה הכי גבוהה. בכך היא מהווה לאחרים מודל שהם מעוניינים לחקות".

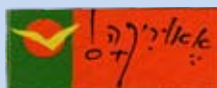
פרופ' הררי, מכון וייצמן למדע

"מצוינות היא הזדמנות למיצוי הפוטנציאל האישי של כל תלמיד/ה ולפיכך היא אינה סותרת את השאיפה לשוויון הזדמנויות בחינוך".

ד"ר שמשון שושני, מנכ"ל משרד החינוך, תשס"ט

בשנים האחרונות, הגדיר החינוך הציבורי בארץ את מחויבותו להעניק לכל הילדים מענה לצרכיהם מתוך התייחסות לכל אדם כמשאב חברתי, שראוי להשקיע בו ולפתחו לטובת

1 גב' ליאורה סלע היא עורכת כתב העת אאוריקה, מרכז ארצי למדע, אוניברסיטת תל-אביב

הצטיינות

נולמן (נולמן, 2009) מגדירה את המצוינות כדרך חיים, תפיסת עולם שלמה, על פיה מכוון האדם את חייו ומתנהל בה. דרך זו עוטפת את כל תחומי החיים, הן ברמה האישית והן ברמה החברתית והמקצועית של האדם. המצוינות לדעתה מורכבת מארבעה רכיבים הקשורים זה בזה:

- **הערכים:** האמונות, העקרונות והנחות היסוד על פיהן האדם חי את חייו האישיים, החברתיים והמקצועיים.
- **הכוונה:** התלות ביחס ליעדים ולמטרות שלשמן האדם פועל.
- **התהליך:** הדרך בה הולך האדם, אופן העשייה וההתנהגות שלו בדרך להשגת היעדים.
- **התוצאה:** השגה והשלמת היעדים והמטרות שלשמן האדם יצא לתהליך. זוהי התמורה למאמץ שבדרך.

ירחי (ירחי, 2003) מציג התייחסות רחבה וכללית למושג מצוינות ומגדיר אותה כהישגיות גבוהה בכל תחום של פעילות אנושית, כמו למשל: מצוינות חברתית, מנהיגותית, אמנותית, ספורטיבית, הוראה, מחקר ועוד. לדעתו, קיימים סוגים שונים של מצוינות בתפקודים ספציפיים, כמו: מצוינות אינטלקטואלית, רגישות חברתית גבוהה, זיכרון מיוחד וכדומה.

קניאל (קניאל, 2000) מציע להחליף את המושג מצוינות במושג השתדלות. לדבריו, בעידן התקשוב והפוסטמודרניזם אנו מוצפים במגוון פרדוקסים, כמו: הצורה חשובה מהתוכן, אנו מספקים יותר השכלה ופחות חינוך, אנו מדברים יותר ומקשיבים פחות. לדבריו, מבחן המצוינות הוא חיצוני ומבוסס על הצורך בהישג, ואילו ההשתדלות של הפרט מבוססת על הנעה פנימית וערך עצמי. קניאל מוסיף שתוכני המצוינות וההשתדלות משקפים את ערכי החברה בה גדל הפרט וסדרי העדיפויות הניתנים על ידי קובעי המדיניות.

רובין שארמה בספרו "חכמת המצוינות" (שארמה, 2005), כותב: "נסו תמיד להיות טובים יותר ולעשות דברים בצורה טובה ביותר. לעולם אל תסתפקו בבינוניות... "עולמנו נבנה על ידי אנשים שחשו אי נחת

רוב ההגדרות מתייחסות להצטיינות כאל הישג שאליו שואפים להגיע, נמדד בהשוואה לאחרים ומבטא יכולות בולטות במיוחד ומומחיות בתחום מסוים. המצטיינים מגיעים להישגים יוצאי דופן יחסית לאחרים (בנג'ו, 2009). נבו (ועדת נבו, 2004) רואה בהצטיינות רמת הישג גבוהה ביותר שרק מעטים מגיעים אליה, ומי שמגיעים אליה, אמורים להמשיך ולהצטיין גם בעתיד.

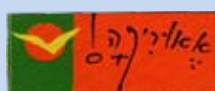
כשר (כשר, 2003) נותן משמעות שונה למושגים מצוינות והצטיינות ומגדיר אותם על פני רצף מתפתח הכולל חמישה שלבים. שלושת הראשונים מתייחסים למצוינות כפי שרוב החוקרים מגדירים אותה ושני האחרונים מתייחסים להצטיינות:

- שלב ההצטיינות ההתפתחותית-אישית מתייחס להתקדמות בהישגי האדם בהשוואה לעצמו.
- שלב ההצטיינות השיפוטית מתייחס להישגים בהשוואה לאחרים.
- שלב ההצטיינות היכולתית מתייחס למיצוי היכולת האישית.
- שלב ההצטיינות המהותית, בה נבחן הפרט על פי סטנדרטים חיצוניים מוחלטים הקשורים לפעילות.
- שלב ההצטיינות הנעלה, בו נדרשים מקצועיות גבוהה, ידע ומיומנויות של אתיקה.

השלב החמישי לפי כשר דורש את האומץ להצטיין ואת מידת הצניעות. הצורך בהצטיינות בשלב זה הוא פנימי ולא על מנת לקבל פרס או תגמול חיצוני.

מצוינות

מצוינות הינה פיתוח הפוטנציאל האישי הקיים בפרט עצמו, ביחס לעצמו. פיתוח מצוינות אישית דורשת מהפרט התנהגויות שונות כמו, למשל: מוטיבציה, סקרנות, התמדה ויצירתיות. תכונות שתבאנה אותו להשתפרות מתמדת כדי להגיע לתוצאות האישיות האפשריות הטובות ביותר (פישר, 2007).

מהדרך שבה התנהלו הדברים ואשר ידעו כי בכוחם לעשות את הדברים טוב יותר".

התפיסה המובאת במאמרים ובכתבות המוצגים בגיליון זה רואה במצוינות ערך ותפיסת עולם הדוגלת בחתירה מתמשכת למימוש הפוטנציאל האישי, לקראת התפתחות והשתפרות מתמדת.

ירדן בן חורין במאמר "טיפוח מצוינות" מגדיר מצוינות כמצב או הלך רוח שבו אדם שואף לעשות את הטוב ביותר שהוא מסוגל לעשות, בדרך הטובה ביותר, מתוך מוטיבציה פנימית ומתוך תפיסה ערכית בכדי להגיע לתוצרים או לביצועים איכותיים. את המצוינות הזו אנו מכנים "מצוינות תהליכית".

רוני ארז מרחיב במאמר "מצוינות יצירתית ואחריות חברתית" את הגדרת המצוינות ומתמקד בקשר שבין מצוינות, יצירתיות ואחריות חברתית. מצוינות לדעתו היא דרך חיים המאופיינת בתהליך מתמיד של תביעה עצמית הדורש חדשנות ויצירתיות יחד עם אמירה אישית. מצוינות, לדעתו, חייבת לכלול השכלה המבוססת על ידע תרבותי רחב וידע משימתי מעמיק, כלים לשימוש נכון בידע זה וחופש יצירתי לפיתוח רעיונות או מעשים חדשים על בסיס הידע והכלים הנתונים. בנוסף, יש לחנך למצוינות במסגרת חינוך לערכים במטרה לטפח מצוינים בעלי מחויבות מוסרית ואחריות חברתית.

שלומית רחמל, ראש האגף למצוינות במשרד החינוך, מגדירה במאמר "מצוינות והצטיינות" את, המצוינות כדרך בה בוחרים הפרט/ ארגון/ קבוצה ללכת מתוך מגמה להגשמת יעד או חזון כלשהו. יעד או חזון זה יכולים להיות אישיים ולהיתחם במימוש עצמי, או אף להגיע למחוזות ולמעגלי השפעה רחבים יותר, בהם להישג האישי תהיה השפעה מכרעת על הסובב. המצוינות מהווה כוכב הצפון לאורו מתבצעת העשייה כולה ולאורו של כוכב זה נבחרים המתווה, המסלול והדרך למסע. על מנת לצעוד בו בהצלחה חייבים להתקיים בו שלושה ממדים: יכולות וכישורים ברמה גבוהה שהינם רלוונטיים לתחום, מוטיבציה

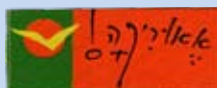
מעל הממוצע וערכים. במהלך המסלול תזדמנה אבני דרך המאפשרות הצטיינות, אולם גם אם הושגה כזאת הרי שהיא מהווה מקפצה לנקודה הבאה במסע למצוינות. תפיסה זו מהווה בסיס לפיתוח תוכניות למצוינים ולמצטיינים בשלושה מעגלים: הארצי, היישובי והבית ספרי.

דרסלר, סלע וארנברג, מציגות במאמר "פיתוח משאבי התודעה כמנוף לחינוך למצוינות בלימודי מדע וטכנולוגיה" מודל פדגוגי לחינוך למצוינות המבטא קשר בין חינוך למצוינות לבין חינוך לחשיבה. המודל מתמקד בהעצמה של חמישה משאבי תודעה באמצעות תהליך למידה המבוסס על למידה באמצעות פרויקטים.

להבהרת המשמעות של המושגים מצוינות והצטיינות יש חשיבות רבה בבואנו להחליט על פי אילו ערכים, נורמות ומדיניות נפעל ואילו תכניות חינוכיות נפתח כדי לתת מענה לצרכיהם הייחודיים של המצוינים והמצטיינים. בפועל, המצוינות וההצטיינות שלובות זו בזו ודורשות עשייה חינוכית מתמדת בכל הרמות ושכבות הגיל. עשייה זו מוצגת בכתבות שמופיעות במדורים השונים של הגיליון. בכתבות מוצגות דוגמאות לתכניות ולפרויקטים ברמה הארצית, היישובית והבית ספרית.

ברמה הארצית מוצגות שלוש תכניות:

- **תכנית אמירים:** התכנית היא יוזמה של האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים במשרד החינוך ומטרתה לטפח תלמידים מצטיינים בבתי הספר ברחבי הארץ בכל שכבות הגיל. המודל שנבחר כבסיס העבודה לתכנית אמירים הנו מודל ההעשרה התלת שלבי של רנזולי שיעילותו הוכחה במספר מחקרים אמפיריים. ראו פירוט בכתבה "תכנית אמירים" לטיפוח מצוינות והצטיינות" בגיליון זה.
- **התכנית "מצוינות 2000":** התכנית מופעלת על ידי המרכז הישראלי למצוינות בחינוך בשיתוף עם המינהל הפדגוגי, משרד החינוך מזה כעשור שנים. התכנית מיועדת לתלמידים מצוינים ומטרתה

- **בית ספר "נווה עוז" בפתח תקווה,** פתח מכשיר בשם "טיפומטר" המשמש למעקב אחר צריכת המים הביתית במסגרת התכנית "אוצרות המדעים" של חברת אינטל. בית הספר זכה במקום השני בתחרות בשנת הלימודים תשס"ט. ראו פירוט בכתבה "סיפור הטיפומטר – לחשוב ביחד" בגליון זה.

- **בית ספר "מבוא הגליל",** השוכן בקיבוץ אילת השחר שבגליל העליון, פיתח והפעיל תכנית להפחתת צריכת החשמל בקהילה במסגרת התכנית "אוצרות הסביבה" של חברת אינטל. התכנית כללה שני שלבים: השתתפות בחידון ותחרות על ביצוע פרויקט קהילתי סביב בעיה סביבתית בין בתי הספר שזכו בחידון. התכנית הופעלה במסגרת השעות הפרטניות וזכתה במקום הראשון בתחרות בשנת הלימודים תשס"ט. ראו פירוט בכתבה "שעה פרטנית כמנוף לטיפוח מצוינות ולמעורבות סביבתית" בגליון זה.

- **בית הספר "ברנר" בגבעתיים,** מיישם את השאיפה למצוינות בכל שכבות הגיל ובכל מסלולי הלימוד ומפעיל מגוון של תכניות העשרה במבחר תחומים במטרה לתת אפשרות לביטוי אישי לכל תלמיד/ה בבית הספר. התכניות המגוונות תורמות ליצירת אקלים בית ספרי התומך במעורבות פעילה בתוך כתלי בית הספר ומחוצה לו, בעזרה הדדית בין תלמידים ובשיתוף פעולה בין התלמידים לבין המורים, ההורים וגורמים נוספים בקהילה. ראו פירוט בכתבה "מצוינות במדעים כמנוף לטיפוח מצוינות כיתתית ובית ספרית" בגליון זה.

אנו תקווה שגיליון זה יפיח בקרב ציבור המחנכים את ההתלהבות לפעול למען קידום המצוינות בפעילותם החינוכית. רק אם נציב צפיות ואתגרים גבוהים ונאפשר לכל ילד/ה להגשים את עצמם ולממש את כישוריהם במערכת חינוכית המאמינה במתן מענה הולם לכל תלמידיה, נוכל לשפר באופן משמעותי את פני החברה בה אנו חיים.

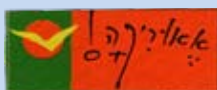
להציב אתגר חינוכי מעמיק לקבוצת התלמידים המובילה בשכבה מתוך מגמה ליצור תרבות של מצוינות בית ספרית, הבאה לידי ביטוי בתחום הלימודי, הערכי והחברתי. ראו פירוט בכתבה "פורצים גבולות ב"מצוינות 2000" בגליון זה.

- **תכנית האוצרות:** שלוש תכניות, פרי הפיתוח של החידונאי דן חמיצר, מופעלות במסגרת פעילות ה"אחריות החברתית" של חברת אינטל ישראל בשיתוף עם המנהל למדע וטכנולוגיה (התכנית "אוצרות המדעים"), בשיתוף עם הפיקוח על מדעי הסביבה ועם המשרד להגנת הסביבה (התכנית "אוצרות הסביבה") ובשיתוף עם הרשות הלאומית לבטיחות בדרכים (התכנית "אוצרות הבטיחות"). מטרת התכנית היא להגביר את המודעות של התלמידים לנושאים בתחומי הבטיחות בדרכים, הגנת הסביבה והאוריינות המדעית והטכנולוגית באמצעות דרכי למידה מאתגרות וחדשניות. ראו פירוט בכתבה "מחפשים את האוצר: תכנית "אוצרות המדעים" בגליון זה.

ברמה היישובית מוצג המודל של העיר הרצליה הפועל לטיפוח מצוינות רב תחומית החל מגן הילדים ועד בית הספר העל-יסודי. תכניות המצוינות בעיר הרצליה מיושמות בתחומי דעת שונים: מדע וטכנולוגיה, מתמטיקה, מוסיקה ואמנות. ראו פירוט בכתבה "מודל יישובי לקידום מצוינות בחינוך בעיר הרצליה" בגליון זה.

ברמה הבית ספרית, מובאת פעילותם הייחודית של ארבעה בתי ספר יסודיים ממקומות שונים בארץ אשר הציבו את טיפוח המצוינות כיעד מרכזי בבית הספר:

- **בית ספר "הס" בפתח תקווה** הפעיל תכנית לימודים מיוחדת במסגרת "תכנית אמירים" שבמסגרתה התלמידים חקרו המצאות ותגליות מתקופת המהפכה התעשייתית הקשורות לסוגיות מדעיות וטכנולוגיות נבחרות ועקבו אחר גלגולי ההמצאות מאז ועד היום. ראו פירוט בכתבה "ממציאים ומגלים מאז המהפכה התעשייתית ועד לימינו בבית ספר "הס" בגליון זה.

מקורות

נולמן, א', 2009. **מצוינות בחינוך**, טרם פורסם.

פישר, י', 2007. **מצוינות בחינוך: המודל התיאורטי ויישומו**, עיונים במנהל ובארגון החינוך, גיליון 29, עמודים 53-31, הוצאת מוסד ביאליק.

קניאל ש., 2000. **מצוינות כהשתדלות**, טללי אורות ט', עמודים 305-329, מכללת אורות ישראל, אלקנה.

שארמה ר. 2005. **חכמת המצוינות**, הוצאת כתר.

ועדת נבו, 2004. **דוח ועדת ההיגוי לקידום המוחננים בישראל**.

http://www.education.gov.il/gifted/download/doch_kidum_mechonanim.doc

בנגו, א', 2009. **מצוינות בחינוך – הצורך, הלכה ומעשה, במרכז העניינים**, בית הספר לחינוך, המכללה האקדמית בית ברל.

זורמן, ר', רחמל, ש', שקד, א', 2004. **עקרונות לפיתוח תכנית לימודים ייחודית לתלמידים מצטיינים**, משרד החינוך.

ירחי, ר', 2003. **מצוינות – הגדרות ומאפיינים**, דרך האפרתא, י"א, עמודים 77-89, מכללת אפרתה, ירושלים.

כשר, א', 2003. **על ההצטיינות, גם בהוראה**, על הגובה, גליון 2, עמודים 48-51, כתב עת לענייני הוראה, המסלול האקדמי המכללה למנהל.

